

דליה עופר

פעולות עזרה והצלה של „המשלחת הארץ-ישראלית” בקושטא — 1943

אנו מפרסמים שני פרקים מעבודתה של גברת דליה עופר — „פעולות עזרה והצלה של המשלחת הארץ-ישראלית בקושטא — 1943”, שהוצגה כעבודת-גמר לקבלת תואר מוסמך בהיסטוריה באוניברסיטה העברית במסגרתם של פרוס' י. טלמון וד"ר י. באואר. בחוברת י"ב, של „ילקוט מורשת”, פורסמו את עבודתו של מר אריה מורגנשטרן על „ועדה-ההצלה המאוחדת שליד המה"י ב-1943—1945”. למרות האופי המקוטע של העבודה האמורה והמסקנות הסילגניות של המחבר, בענינים אחדים, ראינו חשיבות בעבודה המבקשת לבחון את פעולת ההצלה היוזמה והמכוונת מן הארץ, על יסוד של חומר ארכיוני ראשוני.

עבודתה של דליה עופר מרחיבה את תחום המחקר של התקופה בכלל ופעולת הישוב הארץ-ישראלי בפרט, עלידי בדיקה וניתוח העשייה בשלוחת המרכזית של הישוב בתחום ההצלה — הלשכה בקושטא. המחברת התבססה בעבודתה על החומר הארכיוני הבסיסי, ועברה על המסמכים הנוגעים לענין בארכיון ההגנה, בארכיון הציוני, ארכיון ו'בוטינסקי, ארכיון יד'ושם וארכיון „מורשת”. כמו כן הזדקקה דליה עופר לעדויות המצויות בארכיונים הנ"ל וכן במכון לחיידר בעל-פה של האוניברסיטה העברית. בנוסף לכך נעזרה גברת עופר בשיחות ובראיונות, שקיימה עם אנשים שנמנו על חברי המשלחת בקושטא.

העבודה המקיפה של דליה עופר עוסקת בשנת 1943 בלבד, שהיא שנה ההתארגנות וקביעת קווי הפעולה של המשלחת בקושטא. נראה לנו כי למרות העובדה, שהמחברת הצעירה בחרה בשנה אחת מעבודת הלשכה למחקרה, עלת בידה לנתח את הההליכים ודרכי העבודה המעשית באופן רב-צדדי ומשכנע.

נקודת כי בעקבות העבודות החלוציות הראשונות יבואו מחקרים נוספים ומגובשים שיאפשרו לנו לשחזר תמונת שלמה וכוללת של פעולות הישוב הארץ-ישראלי בתחום ההצלה וכן עבודות ההצלה של הנציגות באירופה. עבודתה של דליה עופר זכתה במילגה של „ירושם" לשנת תשל"ב. מחמת מוגבלות של מקום בחרנו בסירטום שני פרקים מתוך שבצת הפרקים שמכילה העבודה. הפרקים המתפרסמים בשלמותם, להלן, הם: פרק ב' — „קשרים עם הגולה" ופרק ג' — „משורות הקשרים". בפתח עבודתה, בראשית פרק א', מציגה דליה עופר את האישים שלקחו חלק פעיל בעבודת ועדת ההצלה:

„ביונאר 1943 נמצאים בקושטא, כנציגות הישוב בארץ-ישראל, האנשים הבאים:

חיים ברלס	— נציג הסוכנות היהודית, מחלקת העלית ועד ההצלה.
א. לדר	— נציגו המיוחד של יצחק גרינבוים, ראש ועד ההצלה.
צבי יחיאלי	— נציג המוסד לעלית ב'.
וניה פומרניץ	— נציג הקיבוץ המאוחד ומפא"י.
מנחם בדר	— נציג הקיבוץ הארצי.
קלמן רוזנבליט	— נציג העובד הציוני.
עקיבא לוינסקי	— נציג מיוחד של עליית הנער.
דוד ציסנר	— נציג ברית ארגונים חלוציים.
יוסף קלרמן	— נציג הרביוניסטים.
יעקב גרישל	— נציג אגודת ישראל.

לאורך שנת 1943 מגיעים לקושטא אנשים שונים, כנציגי מפלגות בארץ, וקושטא הופכת להיות מרכז גדול של נציגות הישוב. מגיעים: נציגות הסוכנות והמוסד הורחבה על-ידי בואו של נציג מיוחד של המחלקה המדינית של הסוכנות בסוף מארס 1943 — טדי קולק. כמו כן נעשים מספר חילופים במשך השנה. כבר בספטמבר 1943 מחליף זאב שינד את צבי יחיאלי כנציג המוסד, ומשה אגמז מצטרף באכיר 1943 לנציגות המוסד. אהוד אבריאלי מגיע באוגוסט אותה שנה כדי להחליף את טדי קולק היוצא בספטמבר חזרה ארצה. מספר גדול זה של אנשים מבטא הן את רצונו של הישוב על כל פלגיו להשתתף בפעולות ההצלה, והן שיקולים פוליטיים — מעין תקיעת יחד במפה הפוליטית העתידה של העם היהודי לאחר השואה.

קשרים עם הגולה

1. דרכי קשר — מקבירי קשר [סיצד התנהלו הקשרים ועליירי מי?]
אנשי המשלחת הייכים היו למצוא דרכים בהן יודיעו ליהודי הגולה על קיומם וכן ליצור קשר שוטף עם היהודים בגולה. המגמה היתה לנצל כל אפשרות העונה למטרה זו. מה היו דרכי התקשורת המרכזיות שפעלו בין המשלחת לגולה?

א. הדרך הפשוטה ביותר, אם כי הפחות יעילה, היתה באמצעות הדואר. מכיוון שתורכיה היתה מדינה נייטרלית, ופעלו בה הרבה גופים גרמניים, חברות מסחר של מדינות אירופה וכו', אפשר היה להשתמש בדואר „המסודר“ שפעל בין תורכיה ואירופה הכבושה. השליחים אירגנו להם חיבות דואר, באמצעות משפחות יהודיות תורכיות ואחרות, ואפילו השתמשו לצורך זה בשמות גרמניים בדויים. הם שלחו לגולה מכתבים, גלויות, מברקים — כל זאת על פי סיגי החוק. הדברים שכתבו היו מנוסחים בלשון רמזים, בדרך כלל בצורה של מכתבים משפחתיים — השואלים לשלום הדוד עזרה — או על מצבו של האב פליט וכו'. גם התשובות, במידה והגיעו, נכתבו באותו גוון עקיף; הם סיפרו על בראו של האב כליון לביקור, על המסיבה שערכו בביתו של קבר, או על התחננה הקרובה שבין עזרה וקבר וכן הלאה. כל ההתכתבות הזו עברה ביקורת של הצנזורה הגרמנית, או המקומית (או שתיהן), והיה צורך להיות מאוד זהירים בניסוח הדברים. עם זאת, קל היה לפענח את לשון הרמזים שהיתה פשוטה ביותר. השתמשו גם בכינויים ובשמות בדויים, לאנשים, או למרכזים היהודיים ומדי פעם החליפו שמות וכינויים, אך גם אלה, ניתנו לפיענוח בקלות מרובה.

קשר המכתבים והגלויות עם ארצות הבלקן פעל באופן סדיר למדי ולאורך רוב התקופה (הקשר עם הונגריה נפסק לאחר הכיבוש הנאצי). בצורה פחות סדירה, פעל הקשר אף לאזורים בפולין, הפרוטקטוראט, שלזיה העילית וטרזיינשטאט. כאשר הגיעו לקרשטא צימנד וקלרמן¹ היו שניהם (באופן בלתי תלוי) מצויידים באלפי כתובות של יהודים חברי תנועותיהם בפולין. כתובות אלה רוכזו בארץ מתוך אמונה שהשליחים ייצרו קשרי מכתבים עם אנשים אלה. קלרמן מוסיף ומספר שמיד עם בואו, שכר צוות של עשר מדפיסות שכתבו מכתבים לכל אותן כתובות שהיו בידו, והוא ציפה לתשובה. חלק ניכר מהגלויות נשלח מבלי שהגיעה תגובה כלשהי, מיעוטן חזרו ועליהן הותמם של הדואר המקומי המוסרת, שהמסען אינו עוד במקום ועזב למקום בלתי ידוע. הן בשיחה עם מר קלרמן והן בעדותו של מר צימנד לא נזכר שלגלויות אלה הגיעה תשובה מיהודי חי.

ב. דרך אחרת לקשר היו שיחות הטלפון. היתה זו צורה חשובה לתקשורת במצבים מיוחדים, אם כי גם זו סבלה מביקורת הצנזורה. הקשר הטלפוני התקיים בעיקר עם בולגריה ורומניה וכמעט לאורך התקופה כולה. האנשים ידעו שמאזינים לשיחותיהם ומקליטים אותן ולפיכך היה צורך להיות מאוד זהירים בזמן השיחה. השיחות היו מגוולות בחלקן כשיחת חולין של רעים, דורשים בשלום חברים, מכרים משותפים וכו' ומבליעים הוד כדי כך ידיעות קטעי ידיעות כאילו שלא לעניין. עם זאת לא הצליחו להסתיר לחלוטין את תוכן השיחה. פעמים רבות,

מעידים האנשים היום, רבו ההפרעות כאשר היו מגיעים לצניינים חשובים וקרר מקרים רבים שהשיחה נותקה בכל פעם שחרגה ברמיזה משיחת החולין.² קלרמן מספר שאריאל איש התנועה הרביוניזנטית בבוקרשט רשאי היה לדבר ללא סייג עם קושטא והם ניהלו שיחות כאלו יום-יום [גם בתכתובת נזכרת עובדה זו³]. קשר זה הועמד גם לרשות אנשים אחרים בהנהגה היהודית שדיברו עם השליחים השונים בקושטא. לאריאל היו יחסים טובים עם מספר קצינים בסיגוארצה (המטרה החשאית) ועדות לכך זכה ביתרון זה. בקו זה השתמש גם וגיה פומרניץ כאשר נדע לבוקרשט על השינוי במועד ומקום הצניחה של יהודה אחישר וא. אורגי.⁴

ג. קשר בעזרת אנשים שנעו בין קושטא והקהילות היהודיות. זה היה האמצעי העיקרי שהשתמשו בו הן אנשי הגולה והן אנשי המשלחת. גם דרך זו היתה זרועת מוקשים, אך היו בה יתרונות שלא נמצאו בדרכים שצינו לעיל. רשת השליחים והבלדרים התפתחה בעיקר בשנת 1943; הסיבה לכך נעוצה ברצון ליצור קשר קבוע, מסודר יותר, וחופשי מביקורת שוטפת של תצנורת.⁵ הדבר קשור כמובן בהרחבת פעולות העזרה ותוכנית העליה. קשר זה אנו יכולים לחלק לשני סוגים עיקריים:

(1) אנשי הסגל הדיפלומטי: קונסולים וסגניהם, נספחים מסחריים ופקידים קונסולריים. אנשים אלה שהו בתוקף הפקידים במקומות השונים ונתנו מחופש תנועה ומחסינות דיפלומטית. השתמשו בהם להעברת מכתבים וכספים לגולה. היו אלה אנשי סגל תורכיים שכאו לביקורי בית בתורכיה או חזרו להתייצצויות, אנשים הקשורים בממשלות הגולות (בעיקר הממשלה הפולנית), אנשי הסגל הדיפלומטי של מדינות קטנות בדרום-אמריקה שתחום פעולתם כלל את תורכיה ומדינות הבלקן בעת ובעונה אחת והם הירבו בנסיעות (קונסול פנמה, למשל) ואחרים. אנשים אלה נחשבו למהימנים במיוחד; ואם כי, ברוב המקרים, קיבלו תשלום עבור שליחותם, לא תמיד היה זה המניע העיקרי שהפעילם. היו ביניהם כאלה שהתגברו למשטר הנאצי וזאת היתה דרך לבטא התנגדות זו. אחרים היו מוכנים לעזור ליהודים מתוך אהדה ואחרים מסיבות דתיות. היו ביניהם אף יהודים (כמו קונסול פנמה וקונסול ספרד בתורכיה⁶).

יוסף קלרמן סיפר⁷ למשל, שיצר קשר עם סגן הקונסול התורכי בגרמניה, כאשר זה שהה בחופשת מולדת בתורכיה. הם תכננו ביחד את מסלול הדרך, בה יחזור סגן הקונסול לגרמניה, כדי שיוכל לעבור דרך ריכוזי יהודים, או מקומות בהם היה ידוע שישנם יהודים מסתתרים (המטרה העיקרית אזורי פולין). צינוד בעדותו⁸ מספר על קשר שיצר עם הנספח המסחרי התורכי בברלין, בעת שהייתו בתורכיה. כאשר חזר זה לגרמניה עבר דרך סופיה, בוקרשט, צירנוביץ, לבוב ווארשה והעביר חומר ליהודים על-פי תדריך שמסר לו צינוד. [גם שירותי הביון הבריטיים הירבו להשתמש באנשים כאלה, כפי שמעיד יצחק ברמן בעדותו⁹]. על ניצול אנשי הסגל הדיפלומטי למטרות קשר מספר גם הרב ויסמנדל בספרו¹⁰ [רק הם נראו בציני אנשי סלובקיה מהימנים הרב רצה שגם קושטא לא תשתמש בבלדרים אחרים והוא מלא חימה כאשר הם עושים זאת¹¹]. קלרמן מספר גם על שימוש בצינור דיפלומטי עקיף למטרות קשר והעברת חומר לגולה. הקונסוליה הפולנית בתורכיה (שהיתה

נציגת הממשלה הגולה) היתה מקבלת מסגנו חומר ומעבירה אותו לפולין בעזרת בלדריה. יש לציין שאנשי קונסוליה זו לא נהנו מחופש תנועה, אך היתה להם רשת מפותחת של בלדרים שעמדו לרשותם. קלרמן עצמו לא הכיר את הבלדרים ולא יצר מגע עמם. מנעו היה רק עם אנשי המשלחת הפולנית.¹² ענין זה מעביר אותנו לסוג השני של הקשר האנשי.

(2) בלדרים. היו אלה אנשים שונים לחלוטין מאלו שהזכרנו קודם לכן. רובם הגדול (אם לא כולם) היו סוכנים גרמניים שעבדו גם עבור שירותי-ביון של בעלות-הברית וגם עבור היהודים וזאת, כנראה, מתוך רצון ליצור אליבי מסוים ולהרוויח הרבה כסף. אחרים עסקו במסחר ונהנו מחופש תנועה ניכר למדי, אם כי לא נהנו מאותה חסינות שהיתה לאנשי הסגל הדיפלומטי.¹³ הם העבירו מכתבים, כספי עזרה, והצליחו להגיע למחנות-כפייה, ולאזורים שונים בהם היו יהודים. העברות אלה נעשו תמורת תשלום גבוה ביותר. לא היה מחיר אחד לתשלום; המחיר השתנה בהתאם למידת הסיכון והמרחק שאותו היו צריכים לעבור, וסוג המטבע שהעבירו. באחד ממכתביו, מוסר יוסף קלרמן שהם קיבלו 15% מערך ההעברה.¹⁴ לא מצאתי סימוכין למספר זה בשום מקום אחר. לעומת זאת נוקבים בסכומים שונים במקרים שונים עליהם מדווחים ארצות¹⁵ (יש לזכור שלרוב לא דיווחו בכתב על דברים אלה).

יתרון נוסף בשימוש בבלדרים אלה היתה העובדה שהם יכלו פעמים רבות להתליף את הלירות התורכיות שניתנו להם, בכספים המקומיים הנדרשים. לעתים הם שימשו גם כ„נותני אשראי“ לזמן מסוים, כפי שמוסר וניה במכתבו מן ה-12.3.43: „ובכן סכום זה מגיע לסכום של חמישים ואחד אלף ממון משלנו. את החצי מזה נתנו לו אנחנו כאן, ואת החצי השני הוא יתן מכיסו שם, אצלכם, וכאמור אנו נחזיר לו כאשר יבוא הנה בחמישי לחודש אפריל“.¹⁶

יחד עם זאת היתה מידת הסיכון ואי-הביטחון הקשורה בשימוש באנשים אלה גדולה ביותר. הסיבות לכך רבות וגובעות בעיקר מאישיותם של בלדרים אלה וטיב עיסוקיהם. הם היו מורגלים כמעשי תונאה ורמאות, והמניע לפעולתם היה כספי בלבד. הפיקוח עליהם מצד אנשי המשלחת היה מועט ביותר, למעשה אפסי, עצם המגע עמם העמיד את אנשי המשלחת בסכנת רבה.

כמו כן היתה העבודה מלווה באי-ביטחון ששלוחות שהוסכם עליה, וניתן עבורה כסף, אכן חברצע. הסיבות לכך רבות: אמנה את החשובות שבהן:

א. קיים היה חשש מתמיד שברגע האחרון יירחע הבלדר משליחותו, בגלל הסיכון, או מסיבות אחרות, וייעלם עם הכסף שקיבל. דבר זה, ניסו למנוע על-ידי בקשת קבלות, או אישורים על הכספים מצד מקבל העזרה. גם על זאת אי-אפשר היה לסמוך. פעמים, חששו המקבלים להעמיד לרשות בלדר כזה עדות כה ברורה על קשריהם עם קושטא ופעילותם. עדות כזו יכולה היתה לעלות להם בחייהם.

ב. קשה היה לבטוח, שמישהו שדיווחו עליה כמבוצעת, אכן נתבצעה. כאשר הביאו קבלה, עלה לעתים החשש, שזו תוצאה בדרכי זדון, איומים ולחץ. בעדותו של וניה פומרניץ בארכיון ההגנה,¹⁷ מספר הוא, שבאחת הפעמים חששו אנשי

המשלחת שהבלדר, לאחר שקיבל את האישור על הכסף שהעביר, רצה את מקבל הכסף ולקח את הכסף בחזרה.

ג. במקרה השליחים אלה היו נתפסים, אי־אפשר היה אפילו לקוות שיימנעו מלמסור את כל הידוע להם, ובכך ימינו אסון על ראש היהודים עמם באו בקשר.

ד. קרשי אחר במערכת קשרים אלה נבע מהעובדה, שאי־אפשר היה לבטוח בתוכנית נסיפה שתוכננה על־ידי הבלדרים. פעמים רבות הלך שינויים ברגע האחרון בתוואי מסעם, מבלי שאנשי המשלחת ידעו על כך. דבר זה היה מכניס את החברים למתח של ציפיות. הם חיכו לחזרתו של השליח עם אישורים או מכתבים, והוא אינו בא. ציפיות כאלה יכולות היו להיות ממושכות לטדי, שבועות ואפילו חודשים. לעתים היה בלדר מפתיע את אנשי המשלחת בהופעתו, ולעתים היתה שהותו בקושטא קצרה ביותר, ולא היה סיפק ביד אנשי המשלחת לצידוד במחובות ובכספים הדרושים. יש ונתברר ברגע האחרון, שהבלדר יכול להגיע לאזורים שעדיין לא יצרו עמם קשר, ואנו מוצאים את אנשי המשלחת אובדי עצות, אין בידם כתובות ושמות שאפשר להפנות אליהם את השליח.¹⁸

הפגישות עם הבלדרים היוו חווית קשה עבור החברים. מהד היה זה יום גדול, כפי שאומר בדר, הגיעו ידיעות מחברים בגולה — מחברים שחיים; אך רבו בהם הסיפורים על החורבן. ומאידך מלווה היתה הפגישה ב„בילוי זמן“ בחברתו של הבלדר, וזה, נוסף לתוכן הידיעות, העמיד את החברים במצב קשה.

הפגישות נערכות היו במקומות מפוקפקים, בהימנעות שמרנים בהם אנשי העולם התחתון ומרגלים למיניהם. לרוב היתה הפגישה מלווה במשקת. בשמרוגם שילחו הבלדרים כל רסן מפיתם והיו מספרים על פגישותיהם עם יהודים, בצירוף הערות אנטישמיות והבעת תודדות מלאה עם המדיניות הנאצית. הם גם הירבו במשפטי „הערכה“ על המנהיגות היהודית והיהודים השוררים בקירבה, ולא תמיד חפצו השליחים לשמוע זאת מפיהם.¹⁹

היו גם מקרים שהבלדרים חזרו מזועזעים ממראת ציניהם ומלאי הערכה ליהודים ועמידתם, אף הביעו תמיהתם כיצד דווחה היהודי דרך הצלה לעצמו, מתוך הודדות עם גורל הכלל.²⁰

ברלס העיר בשיחה עמי שהוא לא נפגש עם הבלדרים, לא רק משום שלא יכול היה לסכן את מעמדו הרשמי כנציג המוכנות, אלא גם משום שלא יכול היה לעמוד בכך מבחינה נפשית. גם קלרמן היה שותף להרגשה והערכה זו ביחס לעצמו, ובמכתביו תוא מבקש לשלוח אדם מיוחד, מטעם המפלגה, שיעסוק בקשרים אלו [יצחק ויז'בסקי].²¹

בעיה אחרונה בפרשת הבלדרים, ואולי החמורה ביותר, נבעה מהעובדה שרובם הגדול של בלדרים אלה היו סוכנים גרמניים ואנשי הריגול הנגדי התונגרי. אנשי המשלחת ידעו זאת, או לפחות חשדו בכך. דבר זה העמיד בסכנה את השליחות כולה, ואת האנשים הנוגעים בדבר. ידוע היום על סוכנים שצילמו את התומך לפני שהעבירוהו לתעודתו, והשאירו את הצילומים בידי הגרמנים; אחרים מסרו רק את תוכנם של הדברים לגרמנים, לאחר שקראו את המכתבים בעצמם.²² אחת הדרכים

לעקוף ענין זה היתה הכתיבה בעברית, או במלים עבריות באותיות לטיניות, אך יעילותו של טכניס זה מוטלת בספק. וניה פומרגן, בשיחתו עמי, טען שהדברים החשובים והסודיים ביותר שהעבירה המשלחת לגולה נכתבו בשפת רמזים ותמיד בעברית. [אני לא יכולתי להבחין בכך מתוך החומר שבדקתי. הדבר המציין בדרך כלל את המכתבים בעברית, היא העובדה שהם נכתבו לאנשי התנועות, ואילו מכתבים לוועדות הצלה, מועצות יהודים, ומגהיגים ותיקים כתובים לרוב בגרמנית].

בעיה אחרונה זו מעמידה בספק את אחת המטרות החשובות של ההתקשרות עם הבלדרים — תרצון לעקוף את הצנזורה. נשאלת איפוא השאלה: מה היו האפשרויות האחרות שעמדו בפני אנשי המשלחת בתקופת המלחמה. נדמה לי, שלא יחיה מגוס מהמסקנה, שלמרות כל החסרונות, לא היו הרבה דרכים אלטרנטיביות פתוחות בפני אנשי המשלחת, והם השתמשו בכל תבא ליד. אחרי הכל אין לשער שהגרמנים יחירו תנועה חופשית והעברת אינפורמציה מבלי שגם הם יפיקו מכך תועלת.

לסיכום פרשת הבלדרים עלינו לשאול את עצמנו: כיצד נוצרו הקשרים הראשונים עמם, ולנסות להעריך את מספרם של הבלדרים.

באופן טבעי, מועט החומר על כך בתיקים. ויה צורך להשלים את התמונה העולה מהמכתבים, בשיחות עם האנשים שפעלו בקושטא. מ. בדר זוכר היום שהקשרים עם הבלדרים לא נוצרו ביוזמת אנשי המשלחת אלא ביוזמת אנשי הגולה היהודים, בעיקר בהונגריה, אך גם ברומניה, ידעו על המשלחת ממכתבים שהגיעו אליהם ברואר. להם היו קשרים עם בלדרים אלה עוד קודם לכן, בעיקר בפעולות חבריה של יהודים מפולין, והם שהיפנו אותם לאנשי המשלחת בקושטא.²²

חברים אחרים אינם נזכרים בביטחון אם אכן כל הבלדרים הגיעו דרך האנשים בגולה. בתכתובת אפשר למצוא רמזים שלפחות חלקם נמצאו ביוזמת האנשים בקושטא, אך קשה להבחין בתכתובת זו אם מדובר באנשי הסגל הדיפלומטי למיניהם, או בבלדרים שאנו דנים בהם עתה. במכתב מ־2.3.1943 מכתב וניה לארץ על שליח שנשלח ב„יוזמת הוועדה ובסימונה לסופיה, בוקרשט, בודפשט וברטיסלבצה“.²³ גם זאב שינד מספר במכתב לארץ מן ה־1.3.1943 על שליח חדש שהוא החל להשתמש בו והעמידו גם לרשות יתר אנשי המשלחת. הערה מעניינת ביחס לשליח זה מפי שינד: „אני מכיר ומקוה שיצליח“. יתכן שהיתה קבוצת בלדרים, שהגיעו אליה דרך שירותי-ביון הבריטיים, ובדרך זו יצר שינד את הקשרים עמם (עם בואו של קולק הורחבה מערכת זו). בדר אמנם זוכר שטרי ואבראל השתמשו בדרך כלל באותם בלדרים לשליחותיהם המיוחדות.

בכל מקרה, היתה העבודה עם הבלדרים, משתי הקבוצות, מלאה חשיבות, ומלווה באמצעי זהירות רבים, אפשר לראות זאת במכתבים הראשונים המגיעים לגולה ומטנה בעזרת הבלדרים.²⁴

לא פחות קשה להעריך את מספר הבלדרים והשליחים האחרים. מעט שמות נזכרים בתכתובת. בדרך כלל נזכרים השמות ארך [אריך] גרוס, פופסקו, יודי. אחרים אינם נזכרים בשמותם אך נרמז עליהם בבירור. בשיחות עם האנשים נע המספר שהם מזכירים בין 5–6 בלדרים.

ביחס לאנשי הסגל הדיפלומטי לא הצלחתי לשמוע הערכה מסכמת. ההנחה שהרבה הסכימו לה היתה, שבבלקן השתמשו בדרך כלל באנשי הקונסוליות התורכיות ומספרם לא עלה על עשרה אנשים. לזה יש להוסיף, שלעתים שימשו גם סוכני האוניות כשליחים להעברת כספי עזרה, ובעיקר להעברת מכתבים ורשימות אנשים לעליה.

מתוך התיאור שנתתי, אפשר היה להבין כאילו רשת הבלדרים לאזורים מרוחקים, כפולין, פעלה במערכת ישירה מקושטא, ולא היא. הקשר הישיר של קושטא היה, בעיקר, עם ארצות הבלקן. הבלדרים היו מוסרים כסף ומכתבים לאנשים בבוקרשט, בודפשט וברטיסלבה. משם, דאגו אנשי ההנהגה היהודית, להעביר את העזרה לפולין, למחנות, לגיטאות וכדומה. במקומות הנ"ל פעלה רשת שליחים, אשר הקדימה את קושטא ופעלה בתיקף ניכר כבר ב־1942.²² ברוב המקרים השתלבה עבודת אנשי המשלחת בתוך מערכת השליחים הקיימת והרחיבה אותה. היו גם מקרים בהם הגיעו בלדרים ישירות לפולין מקושטא. מספרם של אלו קטן יותר.

קשרים עם הגולה דרך תנועות-מחתרת

אנשי המשלחת ניסו לבוא בקשרים עם תנועות המחתרת למשטר הנאצי, ודרךן להגיע ליהודים. הם קיוו גם להשיג עזרה והמיכה ביהודים מתנועות מחתרת אלה.

המקורות אינם מגלים הרבה פרטים על נסיונות אלה. בשיחה עם התברר²³ הוזכרו קיומם של קשרים עם הפארטיזאנים ביוגוסלביה, עם המחתרת בסלובקיה ועם קומוניסטים בולגריים. חלק מהקשרים הללו נוצר דרך מחלקות הביון הבריטי בקושטא, ומעט דרך מחלקת-הביון האמריקנית. גם על הקשרים עם המחתרת הפולנית סיפרו החברים; דבר זה נעשה דרך שלוחתה התורכית של המשלחה הפולנית בגולה. חברי המשלחת ידעו גם על קשריהם של היהודים עם תנועות מחתרת בארצותיהם, בעיקר בסלובקיה, ועל ריכוז עבודה מחתרתית והכנה להתנגדות במחנות-העבודה.

הנסיון הרציני ביותר בשטח זה נעשה עם המחתרת היוונית בקיץ 1943. פה נעשו נסיונות לקשור קשרים למען שני שטחי פעולה עיקריים: האחד, להפריע לביצוע הגירוש על-ידי השלטונות הגרמניים; השני, לעזור בביצוע עליה בלתי ליגלית מיוון — בסתיו 1943. כמו כן העבירו מכתבים וכספי עזרה ליהודי יוון [סתיו 1943] בעזרת אנשי המחתרת.

בענין הראשון נוצר שיתוף פעולה בין קבוצות מחתרתיות ביוון ובאיים לבין הנציגות של המשלחה היוונית בגולה — בתורכיה ובמצרים. הקבוצות המקומיות הבטיחו להודיע את האוכלוסיה כיצד להסתיר יהודים, כיצד לחפות עליהם כאילו הם נוצרים, וכיצד לפזרם בכפרים ובערים.²⁴ הנציגות הממשלתית הבטיחה להשתמש בשידורי הרדיו שלה ליוון כדי לעודד את העוזרים ליהודים ולהרתיע את אלו המסגירים יהודים בעונשים כבדים בעתיד. אנשי המשלחה אף נתבקשו לשלוח סחורות לאנשי המחתרת ביוון והם קנו עבורם נעליים שיכלו להשיג בשוק המקומי²⁵

[יש לזכור שהעברת סחורות לשטחי הכיבוש הנאצי היתה אסורה]. שיתוף פעולה רבי־ערך נוצר בשטח השני, אך על כך ראה ביתר הרחבה בפרק על העליה מיוון. מן הראוי לציין שקשרים אלה נוצרו בעזרת מחלקת־הביון הבריטית, אם כי בשלב מסוים היתה העבודה המשותפת בין היהודים ליוונים למורת רוחם [על כך בהמשך].

ברצוני לעבור עתה ולבדוק עם מי מקרב הציבור היהודי קיימה המשלחת את הקשרים.

2. עם מי עומדים אנשי המשלחת בקשרים?

הרוב הגדול של מכתבי קושטא לגולה נשלח אל המענים הבאים: (1) ועד הצלה; (2) משרדים ארץ־ישראליים; (3) הנהגות של תנועות חלוציות, או חברים בודדים של תנועות אלה.

יש לשער, שלו היו בידינו מכתבי קלרמן וגריפל לגולה, היינו מוסיפים, לכאן, את התנועה הרביזיוניסטית ורבנים של אגודת ישראל.

השאלה העולה מיד היא: האם ייצגו גופים אלה את רוב הציבור היהודי, או שמא היו קשריה של קושטא עם קבוצות קטנות ביחס של היהדות המקומית?

חושבני, שלא אטעה אם אומר, שרוב הציבור היהודי לא ידע על קיומה של המשלחת ופעילותה, כיוון שלא היה קשור עם המוסדות הנ"ל. לפנינו מה שאפשר לכנות בשם „היהדות המאורגנת“, בעיקר הציונית והאורתודוקסית. אולם מה קרה ל„סתם יהודי“, לזה שלא השתייך באורח פורמלי ומודע לאף אחת מן המסגרות שהזכרנו?

אנשי המשלחת היו מודעים לבעיה זו [אם כי בצורה חלקית, כיוון שחלק ניכר מדאגתם היה לחברי תנועותיהם]. הם ידעו שמלחמה זו היא מלחמת היהודים ואינה פוסחת על שום חלק מציבור זה. כל אחד מקרב הציבור היהודי זקוק היה, וראוי היה, לעזרה שנשלחה מקושטא. השאלה היא: האם יכלו אנשי המשלחת להגיע למי שקראנו „סתם יהודי“? כיצד אפשר היה למצוא את היהודי וכיצד אפשר ליצור עמו קשר ומגע? הדרך המקובלת באמצעות הדואר, בין שנאסרה או לא, לא היתה נוחה מהסיבות שהזכרנו. דרך אחרת אפשרית, שבה השתמשו האנשים בקושטא, היתה משלוח חבילות לבודדים, על־פי כתובות שניתנו על־ידי קרובים בארץ־ישראל ובארצות אחרות. אולם דרך זו היתה מצומצמת מאוד בהיקפה. משלוח חבילות לבודדים מקושטא היה כרוך בקשיים רבים, ובתקופות מסוימות נאסר לחלוטין. בכל הצורות שהזכרנו לעיל לא ניתן היה להגיע ליהודי הבודד, ויתרה מזו — כדי לנצל באופן יעיל את אמצעי הקשר שיצרו עדיף היה לפנות להנהגה של אירגונים ולמוסדות.

אפשר אולי לטעון שבחירת האירגונים היתה כזו, שלא איפשרה קשר עם הציבור הרחב. „מועצות יהודים“, למשל, ייצגו ציבור רחב יותר מאשר הגופים שהזכרנו, לפיכך מן הדין היה לשלוח את העזרה והמכתבים אליהם. אם אמנם נכונה טענה זו, מעוררת היא קשיים אחרים. היו ארצות בהן לא היו „מועצות

יהודים" — כמו הונגרית ובולגרית. ברומניה, למשל, בה היה מרכז לענייני יהודים, לא נהנו אנשי מאמון הציבור היהודי. לא היה זה גוף שיכול, אם אפילו רצה, לעמוד בתוקף על זכויות היהודים כנגד השלטון; ורבים ראו בו משתף פעולה.

בסלובקיה אכן היתה זהות בין ההנהגה המחתרתית (קבוצת עבודה), שייצגה את כל פלגיו של הציבור היהודי ו"מועצת היהודים", ופעילותה הגיעה אל כל הציבור היהודי. מנקודת־ראותה של קושטא לא התעוררה הבעיה בסלובקיה. אם נוסף לכך את הרגשת ההזדהות התנועתית והציונית, בין אנשי המשלחת לבין אותם חלקים של הציבור עצמם עמדו בקשר, נוכל להבין שדרך זו על כל מגבלותיה, היתה בטוחה יותר. כתנאים הנתונים היתה היא הדרך היחידה האפשרית.

אל לנו לשכוח, שהמשלחת בקושטא ערכה היתה במתכונת ועד ההצלה בירושלים, שייצג את הפלגים השונים של הישוב. ועד ההצלה בירושלים הוא אשר קבע את החלוקה הכללית של כספי העזרה בין התנועות ושלה את ההחלטות לקושטא.³² המטרה היתה שהעזרה תגיע אל הקהילה היהודית כולה בדרך זו, אולם מאחר וחילוקי־הדעות בקרב הקהילה היהודית לא נעלמו גם בזמן המלחמה, דאג כל פלג בעיקר לחבריו ולפליטיו.

המחסור באמצעים, ביחס לצרכים העצומים, יצר מצב שלמעשה הנתנים העיקריים מהעזרה שהגיעה קושטא (בעיקר בארצות הבלקן) היו אותם הקשורים לתנועה הציונית או החרדית המאורגנת. בארצות בהן היו קבוצות אלו חזקות, הצליחו לשמור על סבניהן הארגוניים בתקופת המלחמה, הגיעו העזרה והמתכבים אל חלק גדול יותר של הציבור היהודי. בארצות אלה נוצרה גם שותפות גורל רבה לא רק בין אנשי המקום לבין עצמם, אלא גם בינם לבין פליטים שהגיעו מארצות אחרות. אנשי המשלחת בקושטא רצו לכתוב לא רק לתהנהג בערי הבירה, אלא לשלוח מכתבים ישירים לחברי תנועה גם בערי השדה.³³ אך גם דבר זה לא תמיד ניתן לביצוע, והיה כרוך בקשיים ובסיכון מרובה. מכתבי המשלחת שהגיעו לערי הבירה, הועברו לערי השדה, בין במקור, או בהעתקים, על־ידי חברי תנועות הנער, אשר לא פעם סיכנו את חייהם, כדי לבצע משימה זו.³⁴

מטרות הקשרים

הקשרים עם הגולה צריכים היו לסייע לפעולות עזרה והצלה. הם היו בבחינת שלב הכנה לעצם פעולת העזרה וההצלה. אולם כדי להצליח בכך צריך היה בעבודות הכנה בכמה מישורים. אחת מהן, העברת ידיעות מן הנעשה בארצות הכבושות לארצות החופש. ידיעות אלו תופסות חלק נכבד ביותר ממכתבי קושטא לארץ ולמדינות האחרות. יש בהם ידיעות מפורטות על גורל הקיבוצים היהודיים בגולה, הן בארצות הכיבוש הנאצי והן במדינות החסות. ידיעות אלו באו לשרת מספר צרכים ומטרות. בראש וראשונה קיים הצורך העמוק לדעת מה עלה בגורלם של אחים, תורים, קרובים, חברים לתנועה,¹ אך פרט לצורך ראשוני זה, שהיה בעל

השיבות מרובה, באו הידיעות לשמש מטרות אחרות, על כמה מהחשובות שבהן אדבר להלן.

1. העברת ידיעות למען קיצום מדיניות הצלה

הידיעות הספורטות על מחנות ההשמדה, מתנות הכפייה והניטאות, על גורל יהודים מסתתרים או פליטים בורחים, הועברו על-ידי אנשי המשלחת מן הגולה לארצות החופש. הן נועדו להחדיר לתודעתו של העולם היהודי והלא-יהודי כיצר מתארגנת מדיניות שיטתית ועקיבה להשמדת כל יהודי אירופה.

לאחר המלחמה, התעורר ויכוח מר בציבוריות היהודית: מה ידע, ההנהגה והציבור היהודי הרחב בתקופת המלחמה, על השמדת היהודים? באביב ובקיץ 1943, כאשר הגיעו נציגים נוספים לקושטא מטעם ועד ההצלה, הם נשאו באמתחתם עשרות אלפי כתובות של יהודים בפולין, מתוך מטרה לכתוב אליהם ולשלוח להם תבילות מזון ותרופות. דבר זה מעורר תמיהת מרובה. נשאלת השאלה: מה ידעו אנשים אלה על גורל יהודי פולין בשנת 1943? האם לא ידעו כי בקיץ 1943, רובה הגדול של יהדות פולין הושמד, ושרידיה המועטים שנמצאו בגיטאות היו כבר בעיצומן של השלחות למחנות?

כאשר עוקבים אחרי עשרות המכתבים שנשלחו מקושטא לארץ-ישראל (וביודאי גם אלו שנשלחו מבינבה), נראית עובדה זו תמוהה למדי. עד קיץ 1943 הגיעו לוועד ההצלה ולסוכנות, לפחות דרך המשלחת, ידיעות מפורטות על המתרחש באזורי ההשמדה. אולי אפשר למצוא בכך סייע לטענה, שהמשלחת ראתה בידיעות לא רק הרחבת המידע הציבורי היהודי, אלא בעיקר חידרה לתודעתו. כאילו הם קוראים: רבותי, אכן היהודים נשמידים. חידלו לבחון כל הזמן אם אמנם נכונה טענה זו.

מעבר לרצון לגבש את תודעת הגורל היהודי, היתה מטרה מעשית יותר. רצו ללמוד מידיעות אלו כיצד אפשר לעזור ליהודים, ולשכנע את הגורמים המתאימים, שיש להקדיש אמצעים מרובים לפעולות עזרה והצלה. הכתובת אליה פנו אנשי המשלחת היתה ההנהגה בארץ-ישראל וההנהגה הציונית בארצות החופש. דרך הנהגות אלה קיוו להגיע אל ממשלות בעלות-הברית ולהשפיע על מדיניותן בשאלת ההצלה. לפני שניגע ביתר הרחבה בקשרים עם ההנהגה היהודית כדאי, אולי, להבהיר בכמה מלים משפט אחרון זה.

קשה יהיה לטעון שאנשי המשלחת האמינו שהידיעות, אשר הם מעבירים, עשויות להביא לשידוד מערכות במדיניות ההצלה. אין למצוא לכך כל סימוכין במכתביהם. במובן מסוים התייך ורא הנכון. גישתם למדיניות בעלות-הברית היתה מפוכחת למדי.¹ אולם עם זאת, מהחשבים אנשי המשלחת (ואולי אף מושפעים לעתים), בגישתם של אנשי הגולה למעצמות. במכתבי הגולה עולה לא פעם אמונה תמיכה, שאם אמנם יידעו בארצות הדמוקרטיה מהו גורל היהודים, יפעלו באופן דרסטי להצלתם.² אנשי המשלחת, הקרובים למדורים העליונים של הנהגות שמחים היו להאמין שאכן כך הוא, אך ברור להם שאסור להימנע מלבטא אמונה זו, אפילו אין היא נכונה. יש, איפוא, להעביר שוב ושוב את הידיעות על גורל היהודים.

אך מעבר לתקופה קלושה זו היה, לפי דעתי, חשבון מפוכח יותר. אם אמנם לא ישנו את מדיניות המעצמות, אולי אפשר להשיג הקלות בבעיות העומדות ותלויות באותו הרגע. למשל: להגדיל את מיכסת היתריות עליה לארץ ישראל; להיעזר בממשלה הבריטית להפעלת לחץ על התורכים לתת ויזות מעבר בהיקף גדול יותר; להפעיל לחץ על הצלב האדום הבינלאומי לטפל בענייני היהודים; ואולי אפילו להשיג הקלות בהעברת מטבע זר לארצות אויב.

יש לזכור, כמובן, שאנשי המשלחת לא קבעו את המדיניות כלפי המעצמות. הם גם לא קבעו כיצד ישתמשו באינפורמציה אותה הם מעבירים. הם העבירו את הידיעות למוסדות הרשמיים, בתוספת הצעות מה לעשות בחומר זה.⁴ עם זאת, הם פחדו מגילוי ברבים של הדרך בה הגיע החומר אליהם, פן יפורסמו שמות ויבולע לאנשים עמם הם נמצאים בקשר. הקשר של אנשי המשלחת לגורמים לא־יהודיים היה מצומצם לתחומיה של תורכיה, וגם כאן, עיקר קשריהם היו עם דרגים מבצעי מדיניות ולא קובעי מדיניות. הם עמדו בקשרים הדוקים עם קונסוליות זרות, שגרירויות, כנסיה, צלב־אדום, לשכות שתנוות, אליהם העבירו חומר וידיעות, וקיוו שהשפעת גורמים אלה תגיע עד למעצבי המדיניות.

2. מערכת היחסים בין המשלחת והרשום בארץ־ישראל

במערכת היחסים שנוצרה בין אנשי המשלחת והנהגת הישוב בארץ, נוצר מבוי מעורר מבוכה. אין להבין יחסים אלה על מישור אופקי אחד, ולא כל תדברים מוסברים עליידי קו מחשבה אחד. את המשלחת הקימו כדי ליוזם פעולות עזרה והצלה של יהודי אירופה, ואין ספק שהיתה זו מטרה מרכזית וחשובה ביותר של הישוב בארץ. אולם מאידך, קיים מישור אחר, והוא אופרטיבי בעיקרו, הנובע מלחץ התנאים והנסיבות — המחסור באמצעים בתקופת המלחמה. לעתים קרובות קורה הדבר במציאות המדינית שמטרות משנות את מקומן על סולם העדיפויות. לצורך הארת היחסים שבין הארץ לקרשטא אני מדגישה, במיוחד, את אחד האספקטים בפרק זה. כפי שציינו קודם, אחת המטרות בהעברת הידיעות היתה החדרת תודעת השואה לציבור היהודי בארץ. אך בנקודה מסוימת ישנה תחושה כאילו הם „הצליחו יותר מדי“. לאט לאט חדרה ההכרה על השואה בקרב ההנהגה והציבור, ולאחר מכן ירדה מין תחושת אי־אונים (לפחות אצל חלק מן האנשים) — הכל אבוד, אין יותר מה להציל ואין את מי להציל.⁵

תגובה לתחושת אי־אונים זו אנו שומעים מפיו של מלך ניישטאט, המנסה להילחם בה.⁶ בדבריו בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות ב־31.12.1942 סוקר ניישטאט את תהליך ההשמדה ומדגיש שגשמדד כבר המוני יהודים, אך מה שחשוב יותר להדגיש, הוא אומר, שלא הכל התחסל. יש למי לעזור. יתירה מזו, אלה שנתרו אחרי החורבן הנורא זכאים לכל עזרה ולכל מאמץ להצילם. אסור לומר שהכל אבוד.

נדמה הי שלענייננו יש חשיבות מיוחדת לעובדה שנישטאט אומר דברים אלה לאחר ביקור בקרשטא [דצמבר 1942].

זו היתה, ללא כל ספק, הרגשתם של אנשי המשלחת והיא באה לידי ביטוי בהודמניות רבות. הם אמנם חשו, שאת השואה במלוא משמעותה אין הם יכולים

להבין (ואולי אף לא את מקצתה), ולו רק משום שהם חיים בחופש.² אבל יותר מכל אחד אחר הרגישו הם, בגלל אותה קירבה ל„מדורים העליונים של תגיתנוס“, צורך לעזור ולהציל. עזרה והצלה, בתפיסתם של אנשי המשלחת, היו שתי פנים לאותו המטבע. כמובן, ההצלה הטובה ביותר היתה הוצאת היהודים מאירופה, אך אין לראות את ההצלה רק בדרך זו. גם העברת יהודים מפולין לסלובקיה, מסלובקיה להונגריה — הצלה היא. דחיית גירוש גם היא הצלה; הארכת תחיים, ולו לזמן קצר, במחנות, על-ידי תוספת מזון ובגד ללבוש — הצלה היא. גם שליח המביא מכתב מן הארץ עוזר להצלת היהודים, באשר הוא מעודד את רוחם ומורה שיש טעם להיאבק ולחיות. משלוח כספים לגולה למטרות שוחד לפקידים מושחתים — גם הוא עזרה והצלה, כי בכך יש סיכוי להאריך את חיי היהודים, ומי יודע מה יילד יום. היתה מדגישה ואומרת שאנשי המשלחת האמינו שכל אחד מהדברים שהוזכרו, ואחרים, ראויים למירב המאמץ ולמירב האמצעים. כל דבר המעודד ועוזר, ולו במעט, ליהודים במצבם הנוכחי, משמש בבחינת הצדקה מוחלטת לביצועו. נראה שבצנץ זה עומדים אנשי המשלחת בויכוח עם מעצבי המדיניות בארץ „בל יגידו לנו שהצלה מתבטאת בהבאה לארץ-ישראל, ואף ימדדו לפי חוסר עליה כזאת את האפקטיביות של פשילתכס-פעולתנו“³ [ההדגשה שלי. ד.ע.], כותבים וניה, מנחם וזאב לוועד הפועל של ותסתדרות. כדי להמחיש את דבריהם ומעשיהם הם שולחים לארץ רשימות שמיות של פליטים שהועברו מפולין להונגריה, או מסלובקיה להונגריה, מספרים עליהם ועל הוריהם. אלה ניצלו בכספי ארץ-ישראל, מדגישים הם, ויש עוד רבים כמותם.⁴ לעתים נדמה, שהם נלחמים את מלחמתם של אנשי הגולה על כבודם וזכותם לכבוד והוקרה. ברמז בלבד, יש ומתמודדים הם עם שאלות העולות באופן סמוי במכתבים, מדוע לא נלחמו? מדוע נתנו היהודים להרגם? — מה שיבוטא מאוחר יותר בפי צעירים בארץ במרג, „הליכה כצאן לטבח“. הם מספרים על מלחמת הגבורה של היהודים בווארשה, ועל התקוממויות של יהודים, ומדגישים שיש להכחיש שיהודים מתו ללא תגובה וללא גבורה.⁵

לעתים נדמה לאנשי המשלחת שבארץ רואים בהם „אינטרסנטים לדבר אחד“, בבחינת סוכני-הצלה, לפיכך יש לראות את דבריהם כמוגזמים מעט. כדי לראות את המציאות כפי שהיא באמת, חושבים בארץ כי יש צורך להעביר את הדיווחים במסגרת שתשחררם מחד-צדדיותם. נגד גישה זו קוראים אנשי המשלחת חסם.⁶ הם עצמם אינם יודעים אלא מקצתו של חזיון הבלחות, כפי שמעיד צימנד על תחושתם, וכיצד אפשר לפקפק במה שנמסר מהגולה?⁷ לעתים מגיע פער ההשקפות כמעט למאבק מילולי. במכתבם מן ה-19.8.1943⁸ כותבים וניה, מנחם וזאב לוועד הפועל שאכן הבשורות והרעות נכונות הן, והעזרה ששלחו היתה מועטת מדי ומאוחרת מדי. אולם, עתה בורחים יהודים בכל הצורות ובכל הדרכים ויש לגצל כל סדק ולשלוח עזרה ללא הגבלה וללא חיסוס. „עם אמצעים — ממשיכים הם — יתכן שנציל עוד משהו; בלי אמצעים, נשאר רק לסתום את הגולל ולהגיד ארור, כי אין ניתן להגיד קריש...“ [ההדגשות במקור. ד.ע.]. אולם דעו כי תקוות הגולה אתם, לבכם וכספכם. [ההדגשה שלי. ד.ע.]. האם ציני הצירוף הזה ומרגיו? על כן דעו, לא רק אצל הצוררים יש לבוא בכיס מלא. ניבחנו על זה“.

ויסוה מסוג זה, העולה מפעם לפעם, נותן לאנשי המשלחת תחושה שהם עומדים בודדים במערכה חסרת סיכוי. מחד, אין הארץ פועלת כפי שצריך היה לפעול, ואין היא קוראת את מכתביהם כפי שצריך היה לקרוא; ומאידך, נשמעת ביקורת קשה (ולדעתם צודקת) על שתיקתה של ארץ-ישראל בעת התשטמה הגדולה ועל עזרתה המתמהמהת. במכתבים מספרים האנשים על העזרה שאיחרה את המועד כיוון ש, "האח כליון" סיים כבר את מעשיו; הם מספרים על החתונה עם קבר כי הרוד עזרה לא הגיע לברך בזמן. נאמרים גם דברים ישירים יותר: „לא נשכח איך התכחשתם אלינו במשך שלוש שנים. אם לא היתה בארץ אפשרות לעזרה כספית, מדוע לא הגיעו אלינו דברי העידוד שלכם? מדוע לא שידרתם אלינו כמו שעשו אחרים?"¹⁴ נוכח שאלות אלו, אין תשובה בפי המשלחת.

אם ננסה לתאר באורה ציורי את מצבם של אנשי המשלחת כצופים אל הגיהנום, המביטים בו מבעד לצוחר שנפתח, ואינם יכולים להושיע [לא רק במגנחים מוחלטים, אלא גם באותו המעט שלדעתם אפשר היה לעזור, לו היו בידם האמצעים המתאימים] — נוכל לראות מה רב היה הזעם, החרדה, אוזלת-יד ואי-השלמה, שחשו האנשים במצב זה.¹⁵ זעמם מתפרץ לא רק על הישוב, אלא גם על הקהילות היהודיות העשירות שאינן תופסות מהו היקף הפעולה הנדרש: במקום לשלוח הרבה כסף הם מתורכחים איך וכיצד יש לארגן את המגביה, מה מותר ומה אסור לעשות על-פי החוק למען החברים בגולה. אין זמן לחכות, כוחבים וניה, מנחם וראב לסרימינסקי ושליחי ההסתדרות בארצות-הברית:¹⁶ „בגולה זקוקים לכסף מיד", ובמכתב לשליחי ההסתדרות באנגליה הם אומרים: „תעשו אתם בסתר כשם שתברינו בגולה עושים את פעולתם בסתר ובמחתרת. אנו חוזרים על משפט אחד מתוך המכתבים הרבים שהגיעו אלינו: „דמים וחובים מרובים למנוע שפיכת דמים אדומים". [התרגשה במקור. ד.ע.] אנו נמציא לכם אפשרויות של העברת האמצעים..."¹⁷

בהקשר זה יש גם לראות את הבקשות מצד אנשי קושטא, שאנשי צמרת בהנהגת הישוב יבואו לבקר בקושטא, לעזור בייעוץ ובתיכנון פעולות, ויעמדו מקרוב על מהלך העניינים. כך הם קיוו לקשור את ההנהגה, בדרך בלתי אמצעית, לפעולות הנעשות דרך קושטא.¹⁸ בביקוריהם של אנשי המשלחת בארץ, שהיו מיועדים בעיקר להשיג כספים לפעולות ההצלה, הם טרבים להסביר את המצב ביישובות סגורות ופתוחות כדי לגשר על הפער הקיים בין האנשים בארץ לביןם.¹⁹ ואכן אין ספק שביקורים אלה עזרו לקידום פעולות העזרה וההצלה, לנידול התקציבים ומתן יתר אומון ביכולות העבודה.²⁰

ג. איסוף מידע בארצות הגולה והקברות לקושטא

ככל שהתרחבו הקשרים בין קושטא לגולה, גדל הצורך לדעת יותר על הנעשה שם, כדי להשלים את המידע ולתכנן טוב יותר משלוח עזרה ופעולות הצלה. בעיקר בלט המחסור בידעיות מאזורי מזרח-פולין והגנראל-גוברנמאן. תצינור שתוזכר להעברת הירידות — מכתבים שהגיעו מאותם אזורים — לא סיפק את הרצון לדעת ואת צורכי תיכנון העזרה. הרבה דברים במכתבים נשארו סתומים לאנשי המשלחת; הכוחבים סחדו לפרט ולהבהיר הרבה מדי. כדי להשלים את

החסר פיתחו אנשי ההנהגה היהודית בגולה [וביוזמת קושטא] דרך שונה — גביית עדויות מפי פליטים שנמלטו מאותם אזורים והצליחו להגיע לסלובקיה, הונגריה ורוסניה. עם בואם סיפרו הם את המוצאות אותם, את קורות הקהילה בה התגוררו ואת פרטי הדרך שהובילתם לתהנה הראשונה הבטוחה יותר. דבריהם נרשמו בין ידיהם או בידי מי שדוכב אותם, נחתמו על-ידי מוסר העדות וגובה העדות ונשלחו לקושטא.

לעתים עברו העדויות עריכה עוד בארצות הגולה, ולפעמים נשלחו לקושטא באותה צורה בה נמסרו. בעדויות אלה²² ניתנו פרטים רבים על ארגון קהילות יהודיות על-ידי הנאצים לקראת ההשמדה, מי היא ההנהגה הנאצית המבצעת השמדה במקומות השונים, והפיקדת עליה מגבות, מי מבין ההנהגה היהודית חמד, בידועין או בלא-ידועין, במדיניות הגרמנית, מהו יחסה של האוכלוסיה המקומית ליהודים ומה היתה תגובת הקיבוץ היהודי לשואת שנפלה עליו לפתע. הם סיפרו גם היכן מסתתרים יהודים, על קבוצות שהצטרפו לפארטיזאנים או התארגנו בעצמם לקבוצת פארטיזאנים, הם מסרו מהו סוג העזרה המבוקש ביותר על-ידי היהודים ומה הם המצרכים המבוקשים לחילופין תמורת מזון, נשק ולבוש באזורים השונים. פרטים רבים נלמדו בדרך זו, על מחנות-כפייה ומחנות-השמדה, אירגונים, הפיקוח עליהם, והאם אפשר לחזור פנימה ולתברית משם אנשים. נמסרו גם פרטים רבים על דרכי הבריחה מפולין להונגריה ולמקומות אחרים, נמסרו שמות עיירות גבול בהן יש כבר אירגון של מבריחים ומורידים המסייעים בידהם. הם סיפרו על המחירים אותם גובים המבריחים וחבריהם. מקריאת העדויות בקושטא ניתנה תחושה של קירבה ואותנטיות לאנשים ולמאורעות²³ ומניתנה משוואה בין עדויות שונות יכלו אנשי המשלחת לאמת או להזים סיפורים שהגיעו על-ידי שליחים, דרך העתונים ומכתבים, והעיקר — אפשר היה לנסות ולהסיק מסקנות, כיצד ניתן לעזור ולהציל יהודים במקומות השונים. דוגמה טובה לנסיון להשתמש באופן ביקורתי בדיעות המגיעות בצורות שונות, ומן העדויות שניגבו, עולה מפרשת „דרכיה בנדין“.

בנדין היתה אחת הקהילות אליה נשלחו דרכונים של מדינות דרום-אמריקניות [פאראגוואי, בעיקר], כאמצעי לשיחרור אנשים מגירוש. דרכונים אלה נשלחו מג'נבה, ההדים המגיעים מג'נבה לקושטא הם שאנשים בעלי דרכונים לא גורשו, ובמקרים מסוימים הועברו לוויטל ול-Timoning ששימשו מחנות-מעבר לאנשים אשר אמרו לצאת את אירופה בתוקף היותם נתינים זרים. ב-17.6.1943²⁴ מגיע מכתב לקושטא מקבוצת חברים בבנדין. במכתב נמסר, שמעט מאוד אנשים בעלי דרכונים דרום-אמריקניים נאסרו ונשלחו. מלכתחילה חשבו שהם נשלחו למחנות לנתינים זרים, אך עתה יודעים שהם נשלחו לאושוויץ. החברים כותבים על חוסר ביטחון הולך וגובר ומחפשים דרכים לברוח להונגריה. במכתב המגיע לשווייץ מן ה-20.7.1943²⁵ מספרים החברים בבנדין, כי „שמחו מאד עם דורה דרכיה שהגיעה, למרות שאין היא יכולה לעזור לדוד גירוש“. הם מבקשים דרכיות נוספות לחברים שעדיין לא קיבלו. גם ב-24.7.1943²⁶ נשלח מכתב בבנדין ובו בקשה דומה. עם זאת, כבר ב-8.7.1943 מוזכרים וניה, מנחם וזאב, במכתב לדובקין, את „אסון דרכיה בבנדין“ מבלי לפרט ולהסביר. הם מוסרים את האריך ה„אסון“, 27.6.1943²⁷.

ב־27.8.1943, במכתב של נתן שוואלב לקלמן רוזנבלוט,²⁷ מודה נתן לקלמן על תמונות ששלח לו להכנת דרכונים עבור החברים בבגדין, אך מוסיף ואומר: „כיוון שלא שמע מבגדין זה זמן רב, חושש הוא שאין עוד טעם לשלוח דרכונים. חברים רבים, הוא מדגיש, נשלחו למרות שהיו בידיהם דרכונים [אסון בגדין!].“ אולם זמן קצר לאחר מכן, ב־10.9.1943, כותב שוואלב לצימנד,²⁸ שהגיעו אליו גלויות מבגדין המוסרות על מספר חברים שהצליחו להימלט מגירוש בעזרת „דרכיות“ ולעבור למחנות מעבר לזרים.

קלרמן מגסה להסביר באריכות את פרשת הדרכיות, במכתב מן ה־17.8.1943.²⁹ הוא מדגיש את סיפור העניינים מלא הסתידות ואומר שלמרות הכל ממשיכים חברים לבקש דרכונים. מר איזו [איש אגודת ישראל בשווייץ שיצר את הקשר עם קונסול פאראגואי] מוסר שהרבה מאד בקשות לדרכונים הגיעו ומגיעות אליו, ויתירה מזו, לדעת מר איזו כל תעודה ממשרד ציבורי של ארץ זרה, המבטיחה כניסתם של היהודים לאותה ארץ, יכולה להציל מגירוש.

איתהבדירות בקשר לגורל הדרכונים, ולאשר קרה בבגדין, ממשיכה ללוות את המכתבים גם בתודשים ספטמבר ואוקטובר. מגיעות ידיעות סותרות על כך גם מתברים בסלובקיה ובהונגריה.

הפרשה מוארת לאנשי המשלחת בשתי עדויות שנגבו בהונגריה: תאחת ב־20.9.1943,³⁰ מפי מרים אוקס, והשניה [ללא תאריך], מפי אסתר הרצברג לבית גוטמן.³¹ העדויות מספרות שלידי מרין, ראש היודנראט, נפל מכתב מנתן שוואלב ובו ידיעות על הדרכונים. הוא ביקש מחברי התנועות שקיבלו את הדרכונים להעמידם לרשותו. החברים סירבו ואז פנה מרין לגרמנים ומוסר להם על קיומם של הדרכונים המזוייפים. לאחר ההלשנה הלכו הגרמנים, כשרשימת שמות בידיהם, אסרו את החברים (30 במספר) ושלחו לאושוויץ.

המסקנה היתה שלבגדין אין עוד טעם לשלוח דרכונים, אך הם יכולים לעזור בהצלת יהודים במקומות אחרים.

דרך אחרת להעברת מידע מאורגן ומקובץ, מן הגולה לקושתא, היתה בעזרת דו"חות כוללים שהכינו החברים בגולה. בדו"חות אלה הם סיכמו ידיעות שאספו, הערכות שהגיעו אליהם וכדומה. דו"חות אלה שונים ממכתבים רגילים בהיותם ארוכים יותר ובנסיונם לכלול ולסכם מצבים ותופעות.³² דו"חות אלה היו לעזר רב, כיוון שהם העמידו זווית־ראייה כוללת לתופעות ונתנו בידי אנשי המשלחת דרך נוספת לרדת לעולמם ולהשיבתם של החברים בגולה. בתוך חומר זה ישנן גם ידיעות רבות על הצמרת הנאצית המקומית, ולעתים אף ידיעות על הנהגת ה"אס"אס. למשל מוסרת גיזי פליישמן מסלובקיה: „הגני למסור לכם הודעה ובקשתי במיוחד שהדו"ג עליה בסודיות מוחלטת והיא — בהתחלת הגירוש היה השף שלו [השף של וילי — כלומר הימלר, ד.ע.] הקובע בשאלת הגירוש בכל תחומי הכיבוש. אמנם במיוחד בשביל פולין הותאמה קבוצה מיוחדת שלא היתה כפופה לשף שלו [כלומר להימלר, ד.ע.] ולה היה השלטון הבלתי־מוגבל על כל שטחי פולין. מסיבה זו לא היה יכול ה. [וילי ויסליצני, ד.ע.] לתת כל התחייבות ביחס לפולין, בשיחותינו הקודמות, והיה צריך לקבל יפריכו מיוחד לטתן תשובה בשאלה זו. הקבוצה הזאת פורקה לפני זמן קצר והשף שלו עשה סיבוב על פני פולין שנכללה רק עתה

בתחומי סמכותו, ה. [וילי — ויסליצני, ד.ע.] רואה לפיכך אפשרות שדרישותיו לגבי פליץ תוכלנה להתמלא לפחות בחלקן.²² מקטע זה, הפותח בבקשה לראות בחודעה סיבה לדיון מחדש בתוכנית „הרבנים“ [תוכנית שמקורה בסלובקיה], אפשר לנסות לצעוד צעד נוסף ולבחון כיצד השתמשו בדיעות שהגיעו מן הגולה ובאיוז מידה התארגנה העזרה עליפי ידיעות אלה.

4. אירגון הפעילות בקושטא עליפי המידע שנתקבל מן הגולה

אך טבעי הוא שאנשי המשלחת ינסו ללמוד, מן המידע הרב שבדיהם, איך וכיצד אפשר לעזור ליהודים. לא מצאתי בחומר הארכיוני פרוטוקולים של ישיבות המשלחת, בהן ניסו לנתח ולהסיק מסקנות מידיעות אלה. אולם בעדויות בעליפה ובהדים בתכתובת עולה²³ בבהירות נסיון מסוג זה. גם בארץ, בהנהלת הסוכנות, בישיבות הועד הפועל וועד ההצלה, היה המידע שהגיע הבסיס לאישור תוכניות או פרויקטים שהגיעו מקושטא ולקביעת מדיניות הצלה [כמו תביעות מהמעצמות להפצין את מחנות-ההשמדה והדרכים למחנות, או להיכנס למר"מ עם הגרמנים להצלת יהודי הונגריה].

בידיעות השתמשו, כמובן, לתכנון פכים קטנים בעבודה, כמו: באיזה מטבע לשלוח את כספי העזרה? איך להנחות את הבלדרים לפגישות עם יהודים? וכדומה. ברצוני להדגים בקטע זה שימוש בידיעות שהגיעו מן הגולה בתכנון עזרה בשני מישורים. האחד, נסיון ללמוד ממה שקרה בארץ אחת, על גורל חברתה במצבים דומים. השני, נסיון להעשיר את הקהילות היהודיות בידיעות על גורל אחיהם בארצות אחרות, על מנת שהם יסיקו מסקנות וילמדו לקחים.

במכתב מן ה-16.3.1943²⁴ כותב וניה לארץ: „וילי נסע לבולגריה ויוון, והיהדות שם נסערת מאוד“. בהמשך הוא כותב: „עם זאת ברור שאמצעי הכסף הצילו עד עתה את יהודי סלובקיה וצריך לדאוג לענין זה“. גישתו של וניה עולה בבירור. ויסליצני הוא אותו אדם האחראי על השמדת היהודים בסלובקיה, ועתה נסע ליוון ולבולגריה: אך הוא גם האדם שנכנס למר"מ ובעזרת כספים ששילמו גם לו נפסדו הגירויים בסלובקיה. ויסליצני הוא גם האיש עמו נמצאים אנשי ההנהגה בסלובקיה במר"מ על תוכנית הצלה כוללת ליהודי אירופה.²⁵ עתה, רומז וניה, יש לעשות משהו באותו כיוון. אילו היו מצויים בידינו עדויות על צעדי הנספים של וניה באותו ענין, כמו פנייה לרב קורץ, ראש קהילת סלונקי, אשר בה יתאר וניה מידו „וילי“ ומה כיווני הפעולה שכדאי להפעיל עליו, היינו יכולים למצוא הוכחה, לא רק למחשבה בכיוון של הסקת מסקנות ממקרה סלובקיה, אלא גם לפעילות ממשית. מסוג זה, אולם אני לא מצאתי הדים על כך בתכתובת.²⁶ אפשר למצוא לכך רמז במכתב של גיוי פליישמן לנתן שוואלכ²⁷ בו היא מבקשת בהקשר לנסיעתו של ויסליצני ליוון להתקשר בוחרות עם הרב קורץ. דוגמה מסוג אחר עולה מהוון ההתכתבות עם הונגריה. כאשר מתעוררת סכנת כיבוש הונגריה עלידי הגרמנים [חורף 1943/44], מנסים אנשי המשלחת להדריך ולהנחות את ההנהגה היהודית בהונגריה כיצד לפעול. המטרה לא לחזור ב-1943/44 על שגיאות שנעשו עלידי היהודים במקומות אחרים בשנים הראשונות למלחמה. עתה, כאשר יודעים בבירור

מהי מטרת המדיניות הגרמנית ויודעים בכירור את הצעדים המכונים אשר הגרמנים נוקטים לאירגון הקהילות היהודיות לקראת השמדה, יש לעשות הכל כדי לסכל זאת ולשים מקלות בגלגלי מכונת ההשמדה.⁴¹ יש להתנגד לצווי האירגון הראשונים של הגרמנים: זהו, טלאי צהוב, ריכוזי גיטאות. יש להכין אירגון הגנה עצמית וממנים אפילו מפקד מטעם הישוב — משה שווייגר. מוסרים תיאור מפורט של נתיבי בריחה לרומניה ומארגנים, עם היהודים ברומניה, תחנות עזרה ליהודים הבורחים בגבולות להגיע לרומניה. מוסרים זמני נסיעה של רכבות מאזורי הגבול לבוקרשט, ולבסוף אף שולחים את הצנחנים כדי להתקשר עם ההנהגה היהודית ולארגן את ההגנה בהונגריה. גם פה ישנו נסיון לחסיק כמה שקרה בארצות אחרות, נסיון אשר נכשל. דוגמה זו מהונגריה מעבירה אותנו לענין השני הקשור קשר הדוק בנסיון ללמוד מגורל ארץ אחת על גורל חברתה.

אחת ממטרות הביניים של הגרמנים במדיניות „הפתרון הסופי“ היתה להשאיר את היהודים במצב של חוסר ידיעה ביחס לגורלם. ואכן היו מקומות בהם, עד לרגע הגירוש ממש, לא ידעו היהודים כי הם מובלים להשמדה. דוגמאות בולטות לכך בשנים המאוחרות של המלחמה הן יהדות יוון והונגריה. הדבר נכון גם לגבי קיבוצים יהודיים אחרים. הגרמנים מצידם עשו כל מאמץ למנוע הסתגנות של ידיעות מאזורי ההשמדה. ידיעות על ההשמדה אשר הגיעו לעיתונות המקומית או לקהילות היהודיות ממקורות שונים (כנסיה, B.B.C., פליטים שגמלו וכדומה) זכו לטיטוט סירבי. בעזרת גלויות „ששלחו יהודים“ ממקומותיהם החדשים וידיעות כוזבות אחרות ניסו הגרמנים להרעף סיפורם ורודים על חיי היהודים במקומותיהם החדשים.⁴² אנשי המשלחת ניסו להוסיף את הכוונה הנאצית על ידי סיפורי מחדש של גורל היהודים לארצות השונות, כפי שהגיע אליהם ממקורות שונים בגולה ועיתונות זרה. היתה זו העברה מחדש של ידיעות שהגיעו בעיקרן מן הגולה, אל הגולה, לאחר שעברו כאילו גרשפנקה נוספת. קושטא העבירה לרומניה והונגריה ידיעות על השמדת יהודי יוון, על גירוש יהודי סופיה לצרי השדה. ידיעות והיאורים הועברו לרומניה על גורל פליטי פולין ויהודיה.⁴³ הם גם העבירו ידיעות על הסכמת ממשלות להקלות בחיי היהודים, או אישורים לתוכניות עליה, כדי שתללו ישמשו כגשק בידי היהדות המקומית בסנייתה לשלטון.⁴⁴

ידיעות שהועברו מחדש לגולה שימשו למטרות נוספות שגם הן עזרו לאירגון ותיכנון עזרה והצלה. בסתיו 1943, כאשר עולה חשש לחידוש הגירוש מסלובקיה, מבקשים אנשי המשלחת במכתב לבודפשט להתכונן לקליטת זרם גדול של פליטים.⁴⁵ הם שולחים מכתבי חברים שהגיעו אליהם מקהילות בגולה לקהילות אחרות להגברת הקשר והזיקה ההדדית.⁴⁶ הם עוזרים לברר נעמנות ידיעות המגיעות לארץ אחת מארץ אחרת, או מאנשי שלטון עמם באו היהודים במגע. גיזי פליישמן, למשל, „מבקשת“ לברר אם אמנם נפסקו הגירושים ממערב אירופה, כפי שמסר לה ויסליצני.⁴⁷ במכתב אחר,⁴⁸ היא מבקשת לנסות ולאמת תוכנית, שמסר לה ויסליצני, להצלת 5000 ילדים יהודים. התוכנית, כפי שדוא סיפר, לשלוח 5000 ילדים לטרווינגשטאט במטרה להעבירם אחר כך לבריטניה וארץ-ישראל. היא אומרת שהדבר נראה לה דמיוני לחלוטין, אך יש לברר שמא מסתתרת בזה כוונה פוליטית (1).

בכל הדרכים הללו השתמשה קושטא כמידע מן הגולה והחזירתו לגולה, במטרה להשתמש בו לקידום פעולות עזרה והצלה ולמניעת השמדה.

5. הקבוצה ידיעות מן הארץ לגולה דרך קושטא

קושטא לא שימשה צינור חד-סטרתי להעברת מכתבי הגולה לארץ, היא העבירה גם מכתבים וידיעות מן הארץ לגולה. היה זה אחד מתפקידים החשובים שמילאת המשלחת בתקופת קיומה.

מכתבים מן הגולה לקושטא מרבים לשאול על הנפשה בארץ, בתנועות השונות, בקיבוצים ובערים.¹¹ עולות שאלות על ההתפתחות הכלכלית בארץ, על הגידולים בחקלאות, מחסור בידים עובדות ועוד. יש שאלות על קצב ההתיישבות ומדיניות שלטונות המנדט, והרבה מהם שואלים על הניגודים האידיאולוגיים, פילוגים במפלגות ועמדות כלפי המשטרים במזרח ובמערב. פעמים אנו שומעים טרזניות¹² על שאין חברי המשלחת מרבים לכתוב על נושאים אידיאולוגיים ואינם נכנסים לבעיות האלה במכתבים. שאלות אלה ואחרות משוורות בתוך מכתבים המספרים על המציאות היומיומית של החיים בגולה. הקורא זאת היום, נעצר לעתים בקטעים שהזכירתי, ושואל את עצמו כיצד מתקשרים הדברים אחד לשני? איך אפשר להבין התעניינות בשאלות אידיאולוגיות, התייחסות לשאלות של אידגון פוליטי ותנועתו, כאשר סכנת הקיום כה רבה.

[מן הדין לציון שדברים אלה עולים בעיקר במכתבים הנאים מארצות הבלקן, רומניה, דוגמיה ובלגיה, אך גם במכתבים מסלובקיה. מרבים לכתוב על כך פליטי פולין בהונגריה ורומניה ולעתים עולים הדברים גם במכתבים המגיעים מפולין גופא.]

במחשבה שניה שלאחר התמונה, חושבני, שיש פה מפתח חשוב להבין את עולמם של אותם אנשים שעמדו בקשרים עם קושטא [שאלות אלה רבות יותר במכתביהם של אנשי תנועות הנוער]. עיתון שהגיע מן הארץ, ספר בעברית שנדפס בארץ, באומים של מנהיגי הישוב, שימשו כסעד רוחני שאין לזלזל בחשיבותו. דברים אלה הדגישו את חשונן בין המציאות הארץ-ישראלית למציאות הגלותית, אך עם זאת יצרו תחושה שאין כאן ניגוד בין היהודים, אלא להיפך, השלמה בין צדדים שונים של אותה תמונה. יש חיים יהודיים, „נכונים“, צודקים, טובים ואפשר להיכנות מהם. בדרך מצטט במכתבו לארץ, מן ה-22.2.1943,¹³ קטע אותו כותבים חברים ברומניה לחבריהם שעלו ארצה שנתיים קודם לכן: „אנו כאן מכינים את נפשנו ומחזקים את רוחנו לקראת כל הפתעה שהגורל מכין לנו. עלייתכם לא הפרידה בינינו, כי אם להיפך. מגשרת ומקרבת. די לנו בידענו שאנו במעשה ובמחשבה קשורים וצמודים אליכם. יום יום, ערב ערב, עם תום היום של עבודת כפייה, בניקוי השלג ברחובות, כשגופנו יגע ונשמחנו מדוכאה — מנסים אנו ליצור את חיינו הפנימיים בחברתנו התבויה והחמה, בשיחות וחוגים בכל המשפחה החלוצית. השיר המושר כפינו כאן ובפיכם שם — אחד הוא — אך אחרת היא המנגינה. כל הכאב והחזוי בוקע מנפשנו ברגעי שירתנו זו, וגולת הכותרת של הלילה כשמתקרב לקיצו — הוא החלום והחזון לבוא אליכם. ורק עם אור הבוקר יוצאים אנו לעבודת הגלות במצרים“. הידיעות המעטות המגיעות אלינו מן הארץ

הן האבוקה היחידה בחיינו האפורים. מכם יקירי, מצפים אנו לאביב שלנו. הידיעות מן הארץ עוזרות לשיר את „השיר האחד“, הנותן סעד וחיוק להרגשת ההשתייכות אל העם, ואל גורלו הטוב יותר, בחלקים אחרים של העולם. יום שמגיע מכתב מן הארץ יום טוב הוא, כותבת גיוי פליישמן, ומצפים לו בכליון עיניים, וכשמגיע מכתב מקפלן, שרת או יערי אין לתאר את השמחה המלאה אותם.⁴⁰ עצם הקשר עם אדם שחי בארץ והיכה בה שורשים, גורם לחברים בגולה התרגשות רבה. זה עוזר להמשיך ולסבול, כיוון שהוא מנחיש והופך למציאות תקוה וחלומות להיגאל.⁴¹

איציק כותב לצימנד, שהם מבקשים להוציא עיתון פנימי של התנועה ומבקש ממנו שיכתוב את הפרקים על הארץ כאשר אלו הפרקים העיקריים עליו ייבנה העיתון.⁴²

מכתבים שהגיעו מן הארץ הועתקו על-ידי חברי התנועות למספר העתקים ונשלחו למקומות שונים. פעולה זו כרוכה היתה בסיכון רב בתנאים הקיימים וביצועה מורה עד כמה היו הדברים חשובים לאנשים בגולה.⁴³ החברים בגולה אינם מבקשים רק לדעת, הם רוצים גם לחוות דעה, להיות חלק פעיל מן הנעשה בארץ. במכתבים אין הם נמנעים מלבקר ולהעריך דברים הקורים בארץ.⁴⁴ לפני שאסים פרק זה צריך לציין עוד, שקושטא העבירה לגולה גם הוראות אופרטיביות מן הארץ, כמו: כיצד יש לחלק כספי עזרה בין התנועות השונות, או כיצד יש לחלק את מיסדת הרטישיקטים בדרך הנכונה. גם קביעות של הארץ בענייני ההגנה הועברו דרך קושטא למרכזים השונים, וכן תיאום בין הגולה והארץ בפעולות הצנחנים, הושגה דרך קושטא [מקושטא הודיעו לרומניה מתי יצנחו הצנחנים והיכן, כיצד לזהותם וכדומה].⁴⁵

אם נסכם את מטרות הקשרים בנקודה זו נראה, כי השתמשו בידיעות שהועברו בצורה מגוונת למטרות שונות, החל מנסיון להשפיע על מדיניות המעצמות, או יחס הישוב לשאלות הצלה, וכלה בתיכנון אופרטיבי של פעולות עזרה והצלה. בנקודה זו יש לראות גם את החשיבות בעצם קיום קשר ישיר בין שליחי ארץ ישראל לבין האנשים באירופה הכבושה, לא רק במישור המטריאלי, אלא גם במישור הנפשי והרוחני; וכפי שכתב ברוך אחרת אחד מהחברים בגולה: „דברו אלינו גם אם אין אתם יכולים לשלוח לנו כסף ולתצלל, גם המלים חשובות הן.“⁴⁶

מן הראוי לסיים פרק זה, על מטרות הקשרים, בספח שאינו מבטא מטרה מוצהרת מראש של אנשי המשלחת, אך מבטא צורך עמוק ומזהתי ביותר של האנשים בגולה, לספר את הקורות אותם, להעביר לעולם היהודי החי (והעתיד לחיות) טה עלה בגורל היהודים וכיצד קרתה השמדה. במכתב מכנדין ב-17.6.1943 מכתבים החברים: „שנים התפללנו לכך שתיוול בדינו הודמנות בה נוכל לתאר במיטת את חיינו ומלחמתנו“. קושטא תמצאה לאנשים הודמנות זו.⁴⁷

Demnach handelt es sich um eine sehr interessante Sache. Nach dem Brief, den Sie mir geschickt haben, ist es sehr wahrscheinlich, dass Sie sich um eine sehr interessante Sache handeln. Ich werde mich darum kümmern.

Ich habe die Sache mit dem Brief, den Sie mir geschickt haben, sehr interessiert gelesen. Ich werde mich darum kümmern. Ich habe die Sache mit dem Brief, den Sie mir geschickt haben, sehr interessiert gelesen. Ich werde mich darum kümmern. Ich habe die Sache mit dem Brief, den Sie mir geschickt haben, sehr interessiert gelesen. Ich werde mich darum kümmern.

Ich habe die Sache mit dem Brief, den Sie mir geschickt haben, sehr interessiert gelesen. Ich werde mich darum kümmern. Ich habe die Sache mit dem Brief, den Sie mir geschickt haben, sehr interessiert gelesen. Ich werde mich darum kümmern. Ich habe die Sache mit dem Brief, den Sie mir geschickt haben, sehr interessiert gelesen. Ich werde mich darum kümmern.

הנהלת המוסד
הנהלת המוסד
הנהלת המוסד

הערות

קשרים עם הגולה

1. צימנר — ראה עדותו — מסן לתישוד בעל"פה, האוניברסיטה העברית, קטלוג 740/3. קלרמן — שיחה במשרדו בירושלים. כל הדבר נשמע אירוני למדי היום, כאשר אנו יודעים (ומפליא למדי שקלרמן לא ידע), שבאוגוסט 1943 בחודש בו הגיע קלרמן לקושטא והחל משגר את מכתביו רוב האנשים שכתובותיהם היו בידו, כבר לא היו בחיים. ראה גם איזיהצ"ח הצלה קלרמן לירושלים ב"26.8.43.
2. אני מסתמכת כאן על עדויותיהם של קלרמן, בדר ואהוד אבריאלי בשיחה בעל"פה עמם.
3. איז — הצ"ח הצלה, קלרמן לחברים ב"2.12.1943; וכן את"ה — 14/67, חקירת ד"ר מנפרד.
4. וניה פומרניץ, „קושטא מרכז לפעולות עזרה והצלה“, חיובכל גלעד [עורך] „מגן בפתח“, הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית, תשי"ב, עמ' 197—105 [להלן: מגן בפתח].
5. איז L-15/372, צימנר למחירות חנוצר הציוני ב"30.9.43.
6. את"ה 14/714, דו"ח ואב שינר על פעולות עליה ב"1943 [להלן: דו"ח שינר, 1943]; ת. לביא, „תולדות יהודי הרגאסי“, ת. לביא [עורך], פנקס קהילות-ירושלם, כרך א', „ירושם“, תש"ל, עמ' קציו-קפ"ד [להלן: ת. לביא, „תולדות יהודי הרגאסי“].
7. שיחה בעל"פה במשרדו.
8. מסן לתישוד בעל"פה, עדות צימנר — קטלוג 740/3.
9. שם, שם, מס' 844.
10. ריסמנדל, מ, מן המיצר, הוצאת „אמונה“, ניו-יורק, תשי"ד, עמ' ק"ד.
11. שם, שם.
12. שיחה עם קלרמן במשרדו ביום 26.7.71; גם ברלס חוכיר דרך זו בשיחה בעל"פה.
13. מורשת D-1.711, בדר לחברים ב"22.2.43: „לנו כאן תורה אפשרות להעביר עזרה (ובשער טוב) לסלובקיה עלידי שליח שהגיע הנה השבוע מבומססט. הוא נשלח (לא במיוחד) ע"י חברי המפלגה והחלוצ מבומססט. הוא אשר הביא גם את המכתבים משם... אתו העברנו גם לפני חודש וחצי מזמן וגם מכתבים וחומר. הוא נוסע מכאן ב"15 למקד, יהיה יומיים במומססט וב"24 לחודש הוא יהיה בסלובקיה, בברטיסלבה. יש לו אפשרות של גמישה באופן חיפשי חיות והוא סיכן של חברת מסחר גדולה“.
14. איז צ"ח חתום י. קלרמן למשרד המדיני ב"17.8.43.
15. מורשת D-1.1664/68, קושטא לחברים בהונגריה ב"12.3.43. מדווחים על אלף וחצי מקומיים (כלומר לירות תורכיות) לשליחות קשה במיוחד, פרג, טרירושטאדט וצבית, הסכום שנמסר לאותו מסע הוא כנראה 57,000 לירות תורכיות אותן המירו השליחים בכסף של המקומות. יואל בראנר בספר, בשליחות נידונים לסוף, הוצאת עינות, תשי"ז, עמ' 29, מזכיר שבוגדי גרוס קיבל 10% מכל העברה שביצע.
16. שם, שם.
17. את"ה 4682 — עדות בעל"פה וניה פומרניץ.
18. יד ושם [ירוש] — M-20/36 — שורת מברקים בין וניה, מנחם, ואב לזילברשיין בג'נבה ב"20.4.1943—18.
19. שליחויות עצובות, עמ' 64, 77.

20. אי"ז — הצי"ח הצלה, קלרמן לאלטמן ב"1943.8.26; וכן את"ה — 14/60) וניה לחברים ב"23.10.1943.
21. אי"ז — הצי"ח הצלה, חתום י. קלרמן ב"1943.8.18 וכן ב"5.10.43.
22. בינואר 1944 אסרו הרומנים את מנדוגות הציונות וסנהיגות הנדור ברוסניה לאחר שהגרמנים העבירו להם התכתבות עם שווייץ וקושטא.
23. מורשת, D-1.1664/68, חתום וניה ב"1943.1.3 וכן וניה, מנחם, זאב ב"1943.12.3, גם במכתבים להונגריה אנו קוראים בקשות להגביר את זרם הבלודים, למצוא בלודים נוספים ולמסור לאנשי המשלחת מי מהם מדינן יותר ואיזה חומר אפשר למסור עמם. וכן מ. ויסמנדל, מן המיצר, עמ' ק"ב.
24. את"ה — 14/60.
25. שם, שם.
26. ראה בעיקר מכתביו של וניה מוסרניץ לגולה עם בואו לקושטא כאשר החלו להשתמש בדרך חדשה זו. מורשת — D-1.1664/68, 11.3.1943, 12.3.1943, 4.2.1943.
27. ראה ויסמנדל, מן המיצר, עמ' פ"ח; יואל בראנד, בשליחות נדונים למות, עמ' 14—23; וכן מורשת D-1.669/68, D-1.1585/95.
28. שיתה עם מר בדר, מר ברלס וסר אהוד אבריאלי.
29. את"ה — 14/60, וניה לחברים ב"23.10.1943.
30. מכתב לתיאוד בעל"פה — עדות מ. אגמי, קטלוג 647/3.
31. אי"צ — L-15/188, שמוקד לברלס ב"31.8.1943.
32. מורשת — D-1.1664/68, וניה מנחם זאב לחברים בבודפשט ב"1943.1.3; וכן אי"צ — L-15/324, וניה מנחם זאב לבודפשט ב"3.6.1943.

מנורות הקשרים

1. מורשת — D-1735/א, בדר לצבי, יושקו ולכל החברים ב"12.7.1943.
2. את"ה — 60/14, וניה לחברים ב"23.10.1943; וכן שם, תיק שאול אביגור מדבריו מ"14.6.1944 וע"פ של ההסתדרות; וכן שם, 14/492, פרטיכל מישיבת הועד להקלת מצוקת החברים בגולה, 13.6.1944; וכן מורשת — D-1.735, בדר ב"10.3.1943; וכן שם, D-1.1585, ב"10.1943.
3. ויסמנדל, מן המיצר, עמ' פ"ז; את"ה — גניות הועד הפועל, GNI/2 [להלן GNI/2] י"ד אב תשי"ג [15.8.1943], מכתב מאחזות למשלחת; וכן שם, שם, ב"25.8.1943, קומולי לברלס; וכן מורשת — D-1.745, עובדים לשרת ב"18.3.1944.
4. אי"צ — L-15/189, ברלס ללינמון ב"18.3.1943; וכן מורשת — D-1.711, בדר לחברים ב"22.2.1943.
5. א. מורגנשטרן, ועד ההצלה המאוחד שליד המוה"י 45—1943, ילקוט מורשת, כתב עת לתיאוד וע"פ, חוברת י"ב, יוני 1971, עמ' 60—104 [להלן א. מורגנשטרן]; וכן את"ה 14/60, וניה מנחם זאב לחברים ב"6.8.1943; וכן מורשת — D-1.730, בדר לחיני ב"9.3.1943.
6. סנקס למצילי ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל — וע"פ, שבט תשי"ג — ינואר 1943.
7. דוד צימנד, עדות בעל"פה — קטלוג 740/3.
8. את"ה — 14/60, 30.7.1943.
9. שם, שם.
10. את"ה — 14/60, וניה מנחם זאב לוע"פ של ההסתדרות ב"8.7.1943.

פעולות „המשלחת הארץ-ישראלית“ בקושטא – 1943

11. איצ – L-15/356, שזואלב לציטנד ב־16.8.1943 מדגיש שבארץ עדיין אין מאמינים להם וכסף הוא מכשול להגשת עזרה והצלה וברגשים טרגיים כאלה עדיין עומדים על תמקת.
12. עדות בעל־פה מכון לתיעוד בעל־פה, מסי קטלוגי 740/3.
13. מורשת – D-1.597.
14. מורשת – D-1.711, וניה לחברים ב־15.2.1943; וכן D-1.699, בדר לחברים ב־15.3.1943.
15. שם, שם; וכן D-1.705, בדר לקיבוץ הארצי ב־1.10.1943; וכן את־ה – 14/60, וניה לחברים ב־3.11.1943.
16. מורשת – D-1.278, ב־25.7.1943.
17. שם, שם.
18. מורשת – D-1.626, וניה זאב לבן־גוריון ב־25.5.1943; את־ה – 14/60, אחי ורמי לחברים ב־24.10.1943.
19. מורשת – D-1.735, בדר למשפחת יערי, צבי יושט ב־10.3.1943.
20. ראה הרים לביקורי קפלן ושרת בין אנשי המשלחת; וכן איצ – S-43/230, דריח קפלן על נסיעתו לתורכיה כפי שנמסרה בהנהלת הסוכנות ב־28.3.1943. שם, שם, יוסן מביקור בקושטא, א. אילת, וכן דריח שרת; וכן מורשת – D-1.735, בדר למשפחת יערי ב־10.3.1943; וכן D-1.738, בדר לחיני ב־20.8.1943.
21. עדויות רבות מצויות באת־ה בתיקים שונים במקור ובתרגום, ובעיקר בתיק 14/407. נמצאות עדויות משנת 1943. היו גם שאלות שנשלחו מקושטא לחברים כדי שישאלו בעת גביית העדות, שאלות שהתעוררו לאחר דיון וציתות החומר, וכן שאלות שמקורות הבין־הברית היו מעניינים בהן. ראה גם: יואל ברנד, בשליחות נידונים למות, עמ' 21.
22. מורשת – D-1.1585/95, לועד ההצלה בבודפשט ב־10.1943.
23. איצ – L-15/356, לוגיה מנחם זאב ולכל החברים באשר הם שם, חתום פרוטקט הרשל צבי קישוק בלטה ל.
24. שם, L-15/372.
25. שם, שם.
26. מורשת – D-1.713.
27. איצ – L-15/356.
28. שם, L-15/358.
29. איז – צ״ח הצלה.
30. את־ה – 14/407.
31. שם, שם.
32. הדריחות הבוללגיים ביותר והמעניינים ביותר שאני ראיתי הם מסלובקיה ורוכם מרוכזים באת־ה תיקים GNI/1.2.
33. את־ה – GNI/2, 1.9.1943, דריח מארץ סמוכה לפולין.
34. איצ – S-26/320, דריח סלן בתורכיה כפי שנמסר להנהלת הסוכנות ב־28.3.1943.
35. מורשת – D-1.711, וילי – ויסליצני.
36. על קבוצת עבודה חכמית אירופה ראה פרק על סלובקיה, עמ' 73.
37. על בעיות הכרוכות בקשר עם יוון, עמ' 169.
38. איצ – S-26/1190, גיוי לנתן שזואלב.

ד ל י ת ע ו פ ר

39. מורשת — D-1.735, בדר לצבי יעקוב הנזי ולכל חברי תנועתנו ב־25.9.1943 וכן ב־23.10.1943.
40. הודגמאות לכך הן רבות. בסלובקיה, ביוון, בהונגריה ובסקוטלנד נוספים השתמשו הגרמנים בדרך זו. פרטים על כך אפשר למצוא בספרים הכלליים על השואה.
41. מורשת — D-1.735/ג, בדר לחברים בהונגריה ב־3.8.1943.
42. איצ — L-15/372, צימנד לאיצו ב־2.12.1943; וכן שם, L-15/321, משה דקס לחברים ב־3.5.1943.
43. מורשת — D-1.735/ה, בדר לצבי יוסק ולכל החברים ב־23.10.1943.
44. שם, D-1.735/ג, בדר לחברים בהונגריה ב־3.8.1943.
45. אתיה — GNI/2 — ד"ח מארץ שכנה לפולין ב־1.9.1943.
46. שם, שם, ב־27.8.1943.
47. איצ — L-15/372, 1.12.43, 2.12.1943, וכן מורשת — D-1.735/3, 23.10.1943, 4.10.1943.
48. איצ — L-15/372, איצו לצימנד ב־1.12.1943.
49. מורשת — D-1.711.
50. יריש — M-/36, 3.9.1943.
51. אתיה — GNI/2 — ב־12.7.1943, חתום ר.ב.
52. איצ — L-15/372, 36.9.1943, 1.2.1943.
53. מורשת — D-1.699, 15.3.1943.
54. איצ — L-15/372, איצו לצימנד ב־12.12.1943.
55. מן בסתר וכן מכתבים לבדר.
56. מורשת — D-1.699; וכן שם, D-1.711, 15.2.1943, ונית לחברים; וכן אתיה — GNI/2 ב־30.8.1943, חתום אליצור; וכן שם, שם, אלצור, בודפשט מנחם"אב תשי"ג.
57. איצ — L-15/356.

SUMMARY

We have opened our periodical this time with part of the memoirs of Anna Durać, a new Olah from Poland who used to belong to the underground Communist Youth Groups in the Warsaw Ghetto. Her memoirs tell of the organisation of these groups and the way they worked in the ghetto. The authoress was sent to the "Aryan" side of Warsaw to make contact with Communist Party institutions outside the ghetto. In this passage from her memoirs Anna Durać describes the relationship of the various Communist leaders to their Jewish comrades in the ghetto, and gives illustrative details about several of the Jewish youngsters, who were members of the Polish Communist underground in Warsaw and pioneers of the armed Communist organisation in Poland.

Ya'akov Gottfreund, who was active in the Belgian armed underground, describes in the part of his memoirs published here the organisation of the first small groups in the Movement, how they acquired arms, the first fighters, and the planning and implementation of the first armed operations.

Israeli-born Mrs. Daliah Ofer has written a research on the rescue mission in Istanbul in 1943 for her M.A. degree in History at the Hebrew University. The Istanbul delegation was made up of representatives of various parties and factions in the Jewish population in Eretz-Israel and managed to make secret contact with Jewish groups in countries under Nazi conquest, and tried to help them both materially and in organising rescue operations. Mrs. Ofer's work is the first attempt to summarise the work of the mission, using written material from archives and testimonies of members of the mission. We publish here a part of this research.